

İNSAN BİLİMLERİ, ÖZNE VE ÖZNEELLİK* HUMAN SCIENCES, SUBJECT AND SUBJECTIVITY

Doç. Dr. Besim F. Dellaloğlu
Galatasaray Üniv. Fen Edebiyat Fak. Sosyoloji Böl.

Özet: Bu makalede “social sciences”, “sciences humaines” ve “Geisteswissenschaften” kavramlarından yola çıkarak bir insan bilimleri anlayışı geliştirilmeye çalışılmaktadır. Bu doğrultuda modern düşüncenin “özne” ve “özneellik” kavramlarına yüklediği anlamlar tartışılmakta ve eleştirilmektedir. Sonuç olarak insan bilimleri kavramı “derin özne”, “gizli özne” ve “öznelarasılık” kavramlarıyla ilişkilendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: İnsan bilimleri, özne, özneellik

Abstract: The aim of this article is to develop an understanding of human sciences based on three different traditions: “social sciences”, “sciences humaines” and “Geisteswissenschaften”. In this regard, the position of modern thinking vis-a-vis the notions such as “subject” and “subjectivity” is analysed and criticised. Ultimately, the notion of human sciences is connected with the notions of the “profound subject”, “secret subject” and “intersubjectivity”.

Key Words: Human sciences, subject, subjectivity

---

* Bu makale daha önce Galatasaray Üniversitesi'nde 26 Mayıs 2007'de gerçekleşen “İnsan Bilimlerinde Özneyi ve Özneelliği Düşünmek” başlıklı sempozyumda bildiri olarak sunulmuştur.

Bu yazıda “insan bilimleri”, “özne” ve “öznellik” kavramlarını ele alacağım. Bu başlık benim için yeterince tahrik edici çünkü ben de yıllardır derslerimde ve bazı çalışmalarımda ısrarla bu kavramları kullanıyorum. Öncelikle “insan bilimleri” kavramıyla başlayalım. Bu kavramı ben günümüzde artık çok yaygın bir kavram olan “sosyal bilimler” kavramı yerine kullanıyorum. Bu aysbergin görünen kısmı. Derinlemesine bakıldığında ise, benim için “insan bilimleri” kavramı, felsefe, “sosyal bilimler” yaftası altında ele alabileceğimiz tüm olası disiplinler ve sanat kuramını içine alan bir çerçeveyi ifade ediyor.

Bugün artık “sosyal bilimler” kavramının evrenselliğinden kuşku duymuyor gibiyiz. Oysa ki duymamız gerekir. “Sosyal bilimler” kavramı tam da belli bir “sosyal bilim” anlayışının ifadesi aslında. Burada bir açmazda olduğumuzun farkındayım. Başka türlü söylemeye çalışayım. “Sosyal bilimler” kavramı, insan-toplum-tarih hakkındaki yalnızca belli bir bakış tarzına tekabül ediyor. Yani bugün dünyanın her yerinde, bu anlamda, “sosyal bilim” yapılmıyor aslında ve bu dünyanın sonu da değil.

Örneğin, “social sciences”, “sciences humaines” ve “Geisteswissenschaften” kavramları aynı şeyin üç farklı Batı dilinde sırasıyla İngilizce, Fransızca ve Almanca söylenişleri değil. Bu kavramlar aynı, hatta aynı olmayan ama birbirlerine yakın nesne alanlarına farklı bakış tarzlarını ifade ediyor. Bunlar üç temel Batı düşünce geleneğinin farklılıklarını da temsil eden kavramlar. Çok kabaca söylendiğinde “social sciences”ın arkasında Anglosakson deneyci geleneği, “sciences humaines”in arkasında Fransız akılcılığı, “Geisteswissenschaften”ın ardında ise Alman idealizmi var. Dolayısıyla bunların hiçbirisi evrensel kavramlar değil. Hepsi belli tarihselliklere yaslanıyorlar. Bugün “sosyal bilim” dediğimizde aslında belirgin bir tercih yapıyoruz. Kavramı bütün tarihsel derinliğinden kopartıp evrenselleştiriyoruz.

Bu tarihsellik/evrensellik karmaşasının iyi bir örneği geçtiğimiz yüzyılın başında Fransa’da “science sociale” ve “sociologie” kavramların ne anlama geldiğine bakmak olabilir. Yaklaşık bir yüzyıl kadar önce Fransızca’da bu iki kavram da bizim bugün kullandığımız anlamda kullanılmıyordu. “Sociologie” Durkheim’in, “science sociale” de Le Play’in yaptığı şeydi. Ve bu ikisi birbirlerine karşıt iki eğilimi işaret ediyordu. Yani örneğin, “sociologie”,

kesinlikle “science sociale”in bir dalı falan değildi. Çünkü her iki kavram da henüz evrenselleşmemiştir.

Ancak ben “insanbilimleri” kavramını bu üç gelenekten birini tercih etmek anlamında da kullanmıyorum. Daha önce ortaya koyduğum şema ışığında bakıldığında öncelikli tercihim Kıta Avrupa’sı merkezli bir bakışı sürdürmek. Bu anlamda Anglosakson “social sciences” kavramına, onu peşinen reddetmeden, uzak duruyorum. Dolayısıyla, benim “insan bilimleri” kavramını kullanma biçimim, “sciences humaines” ile “Geisteswissenschaften” arasındaki bir ilişkide belirleniyor. Bu bakışın kuramsal temelleri 1960’da Gadamer’in *Hakikat ve Yöntem* kitabını yayınlamasından sonra, önce Gadamer ile Habermas arasında başlayan ve sonrasında Ricoeur’ün de katılmasıyla belki de Batı düşüncesinin en verimli tartışmalarından birine dönüşen diyalogdan besleniyor.

Bu tartışmanın katılımcılarından Gadamer, Alman idealizminin Hegel’den sonra Schopenhauer, Nietzsche ve Heidegger ile devam eden eksenini; Habermas yine Hegel’den sonra Marx, Lukacs ve Frankfurt Okulu ile devam eden eksenini; Ricoeur ise bir anlamda yine bir Alman-Fransız ortak yapımı olan fenomenolojiyi temsil ediyor. Daha spesifik bir biçimde bu tartışma, felsefi hermeneutik, eleştirel kuram ve fenomenoloji arasındaki bir diyaloga tekabül ediyor.

Bu diyalogdan çok beslenen biri olarak benim “insan bilimleri” kavramına yüklediğim temel nitelikleri şu şekilde özetleyebilirim. Birincisi, insan bilimleri kavramı, felsefeyle barışık bir sosyal bilim anlayışını ifade ediyor. Doğuşundan itibaren bu alanda ortaya çıkmış geleneklerin bir çoğunun temel sorunlarından biri felsefeye yönelik kompleksleriydi aslında. Nasıl felsefe olmadıklarının kanıtlanması çabası! Bunun en belirgin ifadesi genellikle olgu ile değer arasında yapılan çok keskin ayrımlarda ortaya çıkıyor. Oysa ki, toplumun ne olduğu, onu oluşturan katılımcıların ona yükledikleri anlamlardan, bu yöndeki iradelerinden bağımsız olarak tartışılmaz. Yani insan bilimleri felsefeden kopamaz. Olan ile olması gereken arasında kan bağı vardır. Ayrıca felsefe herkese kendi üzerine düşünme ufkunu açar. Her disiplin düşünüm kapasitesinin anlamlı bir bölümünü kendi üzerinde harcamalıdır. Felsefe tüm bilimlerin vicdanıdır.

İkincisi, insan bilimleri kavramı, doğa bilimlerinden uzaklaşarak sanata doğru yaklaşan bir eğilimi temsil ediyor. Bugünkü “evrenselleştirilmiş” sosyal bilim anlayışı on dokuzuncu yüzyılın bir ürünü. Örneğin Fransız Aydınlanmacılarının Ansiklopedisinde “sosyal bilim” diye bir kavram yer almıyor. Buna en yakın kavram “insan doğasının bilimi” kavramı. Dolayısıyla sosyal bilim öncelikle doğa bilimlerine, fiziğe karşı duyulan çocuksu bir hayranlığın ürünü aslında. Sosyal bilim fizik modeline göre yapılanmıştır. Oysa ki, Alman idealist-romantik geleneğinde, özellikle de bunun bir kolu olan hermeneutikte her zaman insan-öznenin ve toplumun bir estetik proje olarak ele alınması eğilimi vardır. İnsanın doğası yoktur, tarihi vardır. İnsanın ne olduğu iradesinin bir ürünüdür. Öznenin kendisi bir sanat yapıtıdır. Her türlü kendilik ütopyası ya da toplumsal ütopya bir estetik projedir. Bütün bu cümleler bu bakış tarzının ürünleridir. İnsan bilimleri, genelleştirici, evrenselleştirici olmaktan çok özelleştirici, tekilleştirici bir perspektif taşırlar. Açıklamaktan çok anlamaya yönelirler. Burada “yönelim” kavramı tesadüfi olarak kullanılmıyor. İnsan bilimleri nedensellikten çok niyetsellikle ilgilenirler. İnsan bilimci kendi durduğu yeri, yaşama dünyasının (Lebenswelt) dışında görmez. İnsan bilimleri bu anlamda, sosyal bilimlerin estetize edilmesidir bir anlamda. Kozmetik ya da plastik anlamda değil, içeriksel anlamda.

Üçüncü olarak da insan bilimleri “sosyal bilim disiplinleri” olarak değerlendirilen alanları birbirlerinden kopuk, hiyerarşik olarak örgütlenmiş yapılar olarak değerlendirmeyiz. Disipliner şovenizm, alan milliyetçiliği, branş ırkçılığı insan bilimlerinin ufkunda yer almaz. Bu alanlar arasında geçişkenliğin olabildiğince kolaylaştığı, duvarların sadece transparan olduğu oldukça soft bir disiplinler-akademik yapılanma öngörür. Disiplinlerarası değil, disiplinlerarası bir nitelik taşır. Biraz önce ifade edildiği gibi, sadece sosyal bilim disiplinleri arasında değildir bu disiplinlerarasılık. Felsefe ve sanata da eşit uzaklıktadır.

Bu noktada küçük bir parantez açmak gerekiyor. Yıllardır çeşitli üniversitelerin Fen-Edebiyat Fakültelerinin Sosyoloji bölümlerinde dersler verdim, veriyorum. Bazı derslerimde öğrencilerime şu ahret sorusunu sorarım hep: “Sosyoloji fen midir, edebiyat mıdır?” Bu soru bir şaka değil bence. Şaka olan ya da olması gereken böyle bir fakülte adı aslında. “Fen” kavramını biz bugün daha çok “doğa bilimi” yerine kullanıyoruz. Ancak kökeninde kelime “bilim” anlamına

geliyor. Çünkü kavram doğa bilimi ile sosyal bilim arasındaki ayrımın olmadığı bir dönemin ürünü aslında. Örneğin, Darül Fünun: Fenler, Bilimler Evi. Fünun fenin çoğulu oluyor. Ancak bugünkü anlamıyla bakarsak, sosyoloji ya bir doğa bilimi ya da bir edebiyat dalı oluyor. Her şerde bir hayır vardır hesabı, akademik hayatımızın en büyük ucubelerinden biri olan Fen-Edebiyat Fakültesi kurumu tuhaf bir biçimde insan bilimleri yapmanın mekanı olma niteliği taşıyabiliyor. Demin demiştik ya, doğa biliminden sanata doğru bir yolculuk. Yani fenden edebiyata doğru.

Şaka bir yana, benim kişisel akademik ütopyam aslında bir gün bir İnsan Bilimleri Fakültesi'nde ders vermektir. Kant'ın kemiklerini sızlatmak pahasına şunu söylemeliyim ki, Bölümler Çatışması'nın olmadığı, aslında bölümlerin hiç olmadığı yekpare bir alan olarak düşünüyorum İnsan Bilimleri Fakültesi'ni. Ama içinde disiplinler aidiyetlere ve aidiyetsizliklere eşit uzaklıkta durabilmeyi mümkün kılacak çoğulcu bir zihniyetin geçerli olduğu bir fakülte. Bunun romantik bir düş olduğu söylenebilir elbette. Doğrudur. Romantiklerin en büyük düşü de zaten insanın tüm fakülteleri arasında demokratik, dengeli bir varoluş değil miydi? Akıl, sezgi, irade, hayal gücü, yürek vs. Onlara göre, insan olmanın, insan kalmanın vazgeçilmez koşuluysa bu.

Başlıkta yer alan diğer iki önemli kavram özne ve öznellik. Bilindiği gibi "özne" modern düşüncenin temel kavramlarından biri. Felsefi dille özne; psikolojik-psikanalitik dille ben, ego; sosyolojik dille birey, aktör ya da fail oldukça itibarlı, seçkin kavramlar. Ancak mesele öznenen öznelliğe doğru geçerken giderek çetrefilleşiyor. Tamamen olumlu içerikli bir kavram olan özne, öznellik olarak ifade edildiğinde olumsuz bir içeriğe bürünüyor sanki. Yaman bir paradoks aslında. Kendini "özne" kavramı üzerine inşa etmiş bir düşüncenin, Batı düşüncesinin, öznellikten bu kadar korkması. Elbette Batı düşüncesi sadece bu bakıştan oluşmuyor. Dilimize geçtiğimiz aylarda çevrilen en önemli yapıtlarından biri olan *Yoruma Dair*'de Ricoeur, örneğin Marx, Nietzsche ve Freud'u şüphenin düşünürleri olarak selamlar. Bu üç düşünür de, klasik modern düşüncenin şüpheden arındırmaya çalıştığı özneyi tekrar şüphenin alanına dahil ederler. Bu anlamda yabancılaşma, bilinçdışı gibi kavramlar bu şüpheyi ifade ederler. Özne kavramı modernliğin kendini inşasına

paralel olarak, özgürlük dilinde bir söylemden, egemenlik dilinde bir söylemin ana kavramı olmaya doğru evrilir.

Aslında özne, özneliğin belki de kabuk tutmuş halidir. Aysbergin görünen kısmıdır. Hatta başka bir açıdan özne, özneliğin diğer özneliklere görüldüğü haldir. Kısacası, özneyi öznelikten ayırt etmek hem hiç kolay değildir, hem de gerekli değildir. Oysa bugün hala öznelik insan bilimleri dünyasında bir “kir” gibi algılanabilmektedir. “Öznel” nitelemesi, “yanlış”ın, “abes”in, hatta “yalan”ın kibarcasıdır. Öznelik bilimselliğin tam da karşıtıdır. Özneliğin kadersizliği belki de nesneliğin karşıtı olmasından kaynaklanmaktadır. Doğa bilimci beyaz bir önlük giyer üzerine bilim yaparken. Bu seçim neyi anlatır? Birincisi yapılan işin saflığını, nesneliğini vs. İkincisi ve belki de daha önemlisi, bu önlük onu sahanın kirinden, pisliğinden korur. Sosyal bilimci ise zihnine bir beyaz önlük giyer araştırma sürecinde. Zihinsel bir zırhtır bu. Bu onu her iki anlamda da öznelikten korur.

Ben ise tam tersine, öznenin olumsuz, özneliğin olumlu yönlerini görmeye daha eğilimliyim sanki. Özne moderndir. Bu bir iltifat değil. Modern olması özne için hiç de iyi değil. Öznenin modernliği, modernliğin bir ürünü olmasındadır. Özne modern bir hasıladır. Modernliğin hasılası. Katil çoğu zaman, minicik bir parmak izinden, bir damla kan örneğinden yakayı ele verir. Katil iz bırakır. Modern toplumsallık ise öznedeki iz bırakır. Özne, özneliğin toplumsallaşmış halidir. Özne, özneliğin, paketlenmiş, kategorize edilmiş biçimidir. Özne, denetlenmiş, normleştirilmiş özneliktir. Özellikle de modern zamanlarda. Modernliğin kaidesidir özne. Her iki anlamda da.

Özne kamusalıdır. Öznelik ise mahremdir. Kapalı, içkin, derin, deruni. Biricik, bir seferlik, auratik. Başka hiçbir şeye benzemez olandır sanki. Surlarla çevrilmemiş öznedir öznelik. Öznelik, öznenin, toplumsalın müdahalelerine henüz tam anlamıyla açık olmayan yanıdır. Tıpkı estetik gibi. Sanat yapıtı gibi. Toplumsala dahil ama henüz onun tarafından içerilmemiş. Modern zamanlarda toplumsal özne de ikamet ederken, öznelik minör de olsa bir direniş potansiyeli içerir. Hala umut edebilmenin koşuludur öznelik modern zamanlarda. Bu noktada Adorno, Marcuse ve Foucault'nun hakkını teslim etmek gereklidir. Bu ufku bize açtıkları için.

Bence çağdaş düşünce dünyamızın hala aşamadığı sığıklardan bir tanesi “evrensellik” ile “nesnellik”in birbirine karıştırılması ve eş anlamlı olarak kullanılmasıdır. Yani evrensel olan nesneldir. Nesnel olan evrenseldir. Böyle bakıldığında öznellik, bilim kavramının dışına düşmektedir elbette. Bu mantığı geçersizleştirmek için bir tek öznel-evrensel bulabilmek yeterli olacaktır aslında. Yani aynı anda hem öznel hem de evrensel. Adamın biri “öldürme” demiş. Bunun neresi nesneldir. Ama bu önerme benim bildiğim en iyi evrenseldir. Özneldir ama evrenseldir.

Bugün modern bilimlerin belki de biraz burnu sürtülerek idrak etmesi gereken tam da budur. Nesnellikle evrenselliğin aynı şey olmayabileceği. Öznellik üzerinden de evrenselliğe varılabileceği. Bu noktada naçizane bir pozitivizm tanımı vermek isterim. Pozitivizm tam da bunu farkında olmama durumudur. Öznellik kesinlikle rehabilite edilmesi gereken bir kavramdır. Özneliğin itibarı iade edilmelidir artık. Burada sırtımı Gadamer’in başyapıtı *Hakikat ve Yöntem*’e yaslıyorum. Özneliliğin rehabilitasyonu derken, onun önyargı, gelenek ve otorite için modern düşünceye rağmen talep ettiği rehabilitasyonu örnek alıyorum. Zaten “insan bilimleri” kavramsallaştırmasını da bu bilinçle terbiye edilmiş olduğunu düşündüğüm için kullanıyorum. Bunun nedeni de “sosyal bilim” kavramının doğuştan pozitivist bir içerikle temellenmiş olmasında yatıyor. Sosyal bilim, bu anlamda, toplumun doğabilimidir. Yani sosyalin fiziği. Tıpkı Auguste Comte’un dediği gibi.

Bu açıdan bakıldığında Comte’un sosyolojisi bir sosyal bilim değil bir doğa bilimidir. Fizikten tek farkı nesnesinin doğa yerine toplum olmasıdır. Sosyoloji bir doğa bilimi şeklinde yapılanmıştır. Sosyoloji bir doğa bilimidir. Sosyoloji, toplumun doğallaştırılmasının, doğallaştırılmasının bilimidir. Böyle bir bilim elbette öznellikten nefret edecektir. Bu zihniyetten bakıldığında öznellik görüldüğü yerde imha edilmesi gereken bir şeydir sanki. Sosyoloji, fiziğe duyulan çocukça bir hayranlığın insan dünyasına yansımasıdır. Comte’un sosyolojisi doğa ile toplumun özdeşliği üzerine oturur. Dolayısıyla bu tür sosyolojinin üzerinde durduğu zemin çürüktür. Genelde modern sosyal bilimin en zayıf noktası da budur zaten. Doğa ile toplum arasında kurulan anoloji. Doğa ile toplumun aynı olduğu varsayılınca sosyal bilimin de bir tür fizik olması kaçınılmazdır zaten.

Oysa ki doğa ve toplum aynı şey değildir. Bunlar arasındaki farkı en güzel Alman düşünürü Dilthey anlatmıştır. Ona göre, doğa ve toplum insanla ilişkisi açısından ontolojik olarak farklıdır. Doğanın varlığı insandan, insan iradesinden bağımsız olarak mümkündür. Ama aynı şey toplum için söylenemez. Dolayısıyla fiziğin doğayla kurduğu ilişki tarzı, zihniyeti, araçları insan dünyasına taşınmaz. Geçerken bir pozitivism tanıımı daha. Pozitivism işte bunun farkında olmama durumudur. Zaten pozitivism neyin farkındadır ki?

Ama sosyolojinin diğer bir kurucu babası Max Weber'in sosyolojinin nesnesinin ne olduğu sorusuna verdiği yanıt ilginçtir: "bilinçli, anlamlı insan eylemi". Bu tanım aslında özneliğin daha klasik kuramdaki bir ön-rehabilitasyonudur. Weber'in en dahice saptamalarından olan Protestan etiği ile kapitalizmin ruhu arasındaki "gönül yakınlığı", ama kesinlikte nedensellik değil, özneliğin gücünün nelere kadir olduğunun en iyi örneklerinden biridir. Batı, çalışmayı ibadetin yerine ikame edilebildiği için modern olmuştur. "Modernleşmiştir" demiyorum. Israrla "modern olmuştur" diyorum. Bu kesinlikle bir anlam atfıdır. Bu anlam da tüm anlamlar gibi atfedilmiştir. Yani özeldir. Bence özneliğin nasıl bir tarihsel somut güç olabileceğinin en iyi örneğidir bu.

Kesin, katı, kategorik bir özne mevcut değildir. Böylesi bir özne tarihte hiç vuku bulmamıştır. Üniter bir özne mevcut değildir. Özne daha çok federal, hatta konfederal bir yapıdır. Özne oluş, toplumsallıkla öznelik arasında sürekli bir gidip gelme halidir. Bu noktada varolmadığı iddia ettiğim bu öznenin kabuğunu kırmaya yönelik üç kavram önermek istiyorum.

Bunlardan birincisi "derin özne" kavramı. "Derin özne" kavramını tahmin ettiğiniz gibi "derin devlet" kavramından yola çıkarak kullanıyorum. Kabuktan çekirdeğe doğru bir yolculuk. Çekirdek varolmasa bile. Psikanaliz bu anlamda temel rehberlerden biridir. Öznenin derinliklerine ışık tutan, en önemlisi de onu anlamlı kılan. Freud yaptığı işi hiç de toplumsal olandan kopuk bir biçimde tasavvur etmemiştir aslında. Yaptığı bir anlamda toplumsal öznelik üzerinden okumak idi. Durkheim ise intiharı toplumsal bir dile tercüme etti. Belki de ikisi de aynı şeyi söylüyorlardı. Yalnızca farklı dillerde. Modernlik bunu mümkün kılandır aslında. Toplumsalın bireysele, bireyselin toplumsala bu kadar yakın olması. "Derin özne" kavramı, anlamacı, yorumlayıcı bir perspektifi ima eder.

İkinci kavram “gizli özne”. Tahmin edeceğimiz gibi dilbilgisinden ödünç alınmış bir kavram bu. Failin arkasındaki ilişkiler ağını, network’ü ima ediyor. Daha sosyolojik, politik bir dilin kavramı sanki. Öznenin kurulmuşluğunu, inşa edilmişliğini anlatıyor. Marx’ın “yabancılaşma” derken, Lukacs’ın “şeyleşme” derken, Adorno’nun “sahte-birey” derken, Foucault’un “sujet” kavramının çift anlamlılığına dikkat çekerken ve buna bağlı olarak da iktidar analizini geliştirirken kastetmiş olabilecekleri anlamda bir gizli özne. Gizli özne, daha çok eleştirel bir perspektifi işaret ediyor.

Üçüncü kavram olan “öznelarasılık” ya da “diyalog” ise, özneyi diğer öznelere açan bir kavram. Burada bu kavramları ağırlıklı olarak sırasıyla Dilthey ve Gadamer’in kullandıkları anlamda kullanıyorum. Bence zaten bu iki düşünür kavramlarını birbirlerine çok yakın anlamlarda kullanıyorlar. Bu iki kavram, modern toplumsallığı ve kamusalılığı en derin bir biçimde ele alabilmenin imkanını verebiliyorlar bize. Sadece kurumlar, prosedürler, dar anlamda siyaset ile sınırlı olmayan bir toplumsallık ve kamusalılık.

Örneğin Adorno ve Horkheimer gibi bazı düşünürler 1930’larda yükselen faşizmi yorumlarken, içinden geldikleri marksizmin politik ekonomi ağırlıklı açıklamalarıyla yetinemediler. Ve Freud’a yöneldiler. Faşizmin ve otoriterliğin öznenin derinliklerinde izini sürdüler. Psikanaliz ile siyaset yapılabileceğini kanıtladılar. Bugün bizlerin de böyle bir ufka ihtiyacımız var belki de. Son dönemde yaşadıklarımızı açıklamak için hep yükselen milliyetçilik, Avrupa Birliği süreci, sosyal eşitsizlik gibi gerekçeler ileri sürülüyor. Bunların hepsinin açıklayıcı yönleri var elbette ama bence yine de yetersizler. Bizler faşizmi hep devletle ilişkilendirerek tartışmayı aşamıyoruz hala. Derin öznedeki içkin olan faşizme ne olacak?

Böyle bakıldığında öznellik hem felsefi hem psikanalitik; ama aynı zamanda sosyolojik ve politik; ama bir o kadar da tarihsel, antropolojik ve estetik bir kavram olarak görünür. İşte insan bilimleri tüm bu alanları tarayan, tüm bu alanlara yönelen ve işini, kendisini tüm bu alanlardan bağımsız olarak görmeden yapan bir performans işaret etmeli bence. “Performans” kavramını da burada tesadüfi olarak kullanmıyorum. İnsan bilimci, işte bu kadar derin, ayrıntılı, karmaşık bir malzeme hakkında çalışırken, çok farklı gibi gözükten disiplinlerin birçoğunun zeminine aynı anda ayağını basmadan ayakta duramaz.

İnsanoğlunun yaşadığı dünyanın haritasını çıkarması yüzyıllar, belki de binyıllar aldı. Hatta bu harita henüz tamamlanmış bile değil. İçinde yaşadığımız şehirde, üzerine bastığımız zeminin altında neler olup bittiğine hala tam anlamıyla vakıf değiliz. İnsanın kendilik serüveni ve o esnada ortaya koyduğu anlam haritalarına ulaşmak ise belki de bundan daha uzun ve zahmetli bir çabayı gerektiriyor. Aslında en büyük açmazımız aynı zamanda en büyük gücümüz. O anlamı kuran da, inşa eden de, ona ulaşacak olan da biziz. Belki de ulaşmaya çalışırken inşa edeceğiz. İnsan bilimleri bu serüvenin adıyla eğer, daha yolun başındayız. Yolumuz açık olsun.